

TÜRKÇE DİL BİLGİSİNDE TERMİNOLOJİ SORUNU

Celal DEMİR*

Özet

Türkiye Türkçesi gramerlerindeki sorunların önemli bir bölümü, terimlerin işlevsel olmayışından kaynaklanmaktadır. Terimleri “ıslah etme” düşüncesi, Tanzimat döneminde ortaya atılmış fakat fazla ilgi çekmeyen bir konu olarak kalmıştır.

Bu konu “İstilahların Türkçeleştirilmesi” adıyla, Genç Kalemler tarafından II. Meşrutiyet döneminde tekrar gündeme getirilmiştir. Terimler konusu, bu sefer de “Türkçeyi sadeleştirme” tartışmalarının gölgesinde kalmış ve önemli bir gelişme sağlanamamıştır.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde konunun bir eğitim-öğretim sorunu olarak ele alındığını görüyoruz. Harf İnkılâbı’ndan sonra, ilk müfredat programı 1929’da yapılmıştır. Bu programın uygulamaya konmasının ardından eğitim-öğretim terimlerinin de bir an önce Türkçeleştirilmesi gerektiği görüşü ağırlık kazanmıştır. Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin kurulmasından sonra terimlerin Türkçeleştirilmesi çalışmaları, komisyonlar tarafından yürütülmüş ve çoğu Arapça olmak üzere Türkçeye yabancı dillerden girmiş pek çok terime Türkçe karşılıklar bulunmuştur.

Ancak üretilen terimlerin önemli bir kısmı benimsenmediği için terminolojide birlik sağlanamamıştır. Bu durum, hem araştırma inceleme hem de eğitim öğretim çalışmalarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Anahtar kelimeler: *Türkçe dil bilgisi, dil bilgisi öğretimi, dil bilgisi terimleri, terminoloji*

Abstract

A substantive portion of the problems in the grammar of Turkey Turkish is coming from non-functional terminology. The idea to perform a reform in the terminology dates back to Tanzimat era but it did not attract much attention.

This issue was again made an agenda as Turkishization of Concepts by Genç Kalemler in the II. Meşrutiyet era. However, discussions about purifying Turkish

* Yrd. Doç. Dr., Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi.

overshadowed terminology issues and important developments were not performed in this issue.

In the republic period, this issue was considered as an educational problem. Following Language Revolution the first national curriculum was developed in 1929. After the introducing the new curriculum, the necessity of Turkishization in education came to picture. Turkish Language Research Society (Türk Dili Tetkik Cemiyeti) was founded in 1932 and then Turkhisation of the terms were carried out by the commissions. Corresponding Turkish words were coined for the foreign words mostly Arabic.

However, because an important portion of the terms coined was not commonly accepted, a unity in terminology was achieved. This situation negatively affected research and development as well as education.

Keywords: *Turkish grammar, Turkish grammar teaching, grammar terms, terminology*

Giriş

Türkçe öğretimine yeni program ve yeni yöntemlerle başlayışımızın üzerinden seksen yılı aşkın bir süre geçmiştir. Bu süre içerisinde 17 defa Millî Eğitim Şûrası yapılmış, dokuz defa program değiştirilmiştir. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak yöntemler, yaklaşımlar ve kitaplar değişmiş, yüzlerce dil bilgisi kitabı, binlerce makale yazılmış; sempozyumlar düzenlenmiş, konferanslar verilmiştir. Fakat Türkçe öğretimindeki sorunlar aşılamamıştır.

Bu sorunların, dil bilgisi terimleriyle ne ölçüde ilgili olduğu henüz enine boyuna tartışılmamıştır.

Türkçenin sadeleştirilmesi, tarihî gelişimi, diğer dillerle ilişkisi Tanzimat'tan günümüze çok tartışılan konuların başında gelmektedir. "... tartışmalarda dilin bütün yönleri söz konusu edilmiş, terimlere ise yeri geldiğinde dokunulmuştur"(Zülfikar 1991: 15). Dil bilgisi terimlerinin ana dili öğretimindeki yeri ve mevcut terimlerin işlevselliği, müstakil olarak ele alınıp sorgulanmamıştır.

Bu konuda taraf olması gereken Millî Eğitim Bakanlığının (Talim Terbiye Kurulu) çözüme yönelik bir girişimi olmamıştır. Konuya ilgi duyan bazı eğitimciler ve yazarlar, kendilerince birtakım terimler türeterek sorunu aşmaya çalışmışlardır. Bu durum, bazı terimlerin yanlış türetilmesine ve terminolojide birlik sağlamayı zorlaştıracak bir çeşitliliğe yol açmıştır. Bize göre, bu terimler, Türkçe dil bilgisi öğretiminde yaşadığımız olumsuzlukların sebepleri arasında önemli bir yer tutmaktadır.

Terimlerin Özellikleri ve Önemi

“Terim” sözcüğü, *Türkçe Sözlük*'te, “Bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime” biçiminde; “ıstılah” ise, “1. Terim. 2. Mec. Herkesin anlamadığı özel anlamda kullanılan söz. **İstilah paralamak**, kimsenin anlamayacağı şekilde, ağdalı konuşmak.” biçiminde açıklanmaktadır. (2005)

“Terim” sözcüğü, Arapça “ıstılah” sözcüğüne Türkçe karşılık bulmak amacıyla “ter-” fiiline “-im” eki getirilerek türetilmiştir. “Bu kavramın eski karşılığı olan ‘ıstılah’ sözünün çoğul biçimi ‘ıstılahat’ tır. Bilginler arasında ‘ıstılahat-ı ilmiyye’, ‘ıstılahat-ı fenniyye’, ‘ıstılahat-ı edebiyiye’ şeklinde Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar kullanılmıştır”.¹

Terimlerin dilde özel bir yere sahip olduğu görüşü, günümüzde de kabul görmektedir:

“Terim, evrensel, metinsel bir bağlamda ya da belli bir düşünsel ilişkiler ağı içinde var olup da keşfedilen ya da yeni üretilen ayrımlara göre belirlenen kavramlardan yalnızca birini yüklenmiş olan bir sözcük, daha doğrusu bir sözlük girdisidir”.²

Saussure'e göre de “Dil bir terimler listesidir.”³ Bu listede yer alan her sözcük, bir “gösteren” ile bir “gösterilen”den oluşur. Başka bir deyişle sözcüğün bir işitsel / görsel imgesi, bir de kavramsal yönü vardır. Bir terimin işlevsel olması için kavram yönüyle doğrudan ilişkili olması gerekir.

Eğitim öğretimin hangi kademesinde olursak olalım sözcükler, bizim “düşünme ve düşündürme aletimiz”dir⁴. Terimler de öyledir; çünkü eğitim öğretim ortamlarında iletişim, terminoloji üzerinden sağlanır. Öğretilmek istenen bilgi ile bu bilgiye ad olarak verilen sözcük arasında anlamsal açıdan güçlü bir bağ bulunmalıdır. Terimlerin, öğreten için iyi bir “araç”, öğrenen için iyi bir “kılavuz” olabilmesi, anlamla sözcük arasındaki bu bağlantının kurulabilmesine bağlıdır.

“Tasnif ve Tesmiye” Sorunu

Türkçe dil bilgisi öğretimi, Osmanlı eğitim kurumlarında da şimdiki gibi sorunlu alanlardan biri olmuştur. Tanzimat'tan sonra yaşanan eğitim-öğretim sorunlarını yazılı belgelerde ayrıntılarıyla görebiliyoruz: Sıkıntılar, kaynak veya öğretmen eksikliğinden değil, konuların Türkçenin özelliklerine göre belirlenmeyişinden (tasnif sorunu) ve dil bilgisi kitaplarındaki terimlerin Türkçe olmayışından (tesmiye sorunu) kaynaklanmıştır.

¹ ZÜLFİKAR, age., s. 20.

² Ömer DEMİRCAN, *İletişim ve Dil Devrimi*, Yayılım Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 245.

³ Ferdinand de SAUSSURE, *Cours de Linguistique Générale*, Payot Paris, 1978, s. 97.

⁴ Mehmet KAPLAN, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1989, s. 212.

Tanzimat döneminde Ahmet Cevdet Paşa'nın *Medhal-i Kavâid* (1851) adlı dil bilgisi kitabından sonra Abdullah Ramiz Paşa'nın *Lisan-ı Osmanî'nin Kavâidini Hâvî Emsile-i Türkî* (1866) ve Abdurrahman Fevzi'nin *Mikyâsü'l-Lisan Kıstâsü'l-Beyan* (1881), Ali Nazîma'nın *Muhtasar Lisân-ı Osmânî* (1884)⁵ adlı eserleri basılmıştır. Bu kitaplar, rüştiyelerde, idadilerde ve sultanilerde ders kitabı olarak okutulmuştur. İhtiyaç duyuldukça da çoğaltılmıştır; ancak "Gerek bu eserlerde gerek bu devirde yazılan başka gramerlerde temel olarak Türk dilinin yapısı göz önünde tutulmakla birlikte, kimisinde Arap metodunun kimisinde Fransız metodunun hâkim olduğu görülür".⁶ Konuların sıralanışı, kelime çeşitlerinin ve kavramların isimlendirilmesi, benzer ögelerin gruplandırılması gibi konularda daha çok Arap dilcilerinin yöntemlerine uyulmuştur. "Tanzimat'tan sonra Osmanlı sarf ve nahvini tespit maksadıyla kaleme alınmış pek çok gramerde Arap dilinin gramer yapısı ve kategorileri dikkate alınarak Türkçe, belirlenen bu şablon içine yerleştirilmeye çalışılmıştır".⁷

Türkçe gramerlerinin yabancı gramerlerin etkisinden kurtarılması gerektiği görüşü, daha II. Meşrutiyet döneminde ağırlık kazanmıştı. Bu görüş, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, özellikle 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulmasından sonra, millî bir dava olarak yürütülen Türkçeyi geliştirme ve sadeleştirme çalışmaları çerçevesinde yeniden ağırlık kazanmıştır. Böylece başlangıçta yalnızca bir eğitim öğretim sorunu olarak görülen "istilahlar" konusu, bu özelliğini korumanın yanında, sadeleştirme çalışmaları içerisinde millî bir karakter de kazanmıştır.

Birinci Türk Dil Kurultayı'nda⁸ "İstilahların Türkçeleştirilmesi" ile ilgili bir konuşma yapan Dr. Saim Ali Bey'in en çok beğenilen sözleri şunlar olmuştur:

"Bugün okuma çağını uzatan ve okumayı güçleştiren en kuvvetli şey, istilahlara yabancıdır. İlk ve orta okumayı sekiz seneye vardiyan ve bu yılların birinde bu çocuğa spor, hava alma, gezme, eğlenme zamanları ayırmak çaresi vermeyen şeyin yalnız bu iş olduğu meydana çıktı. Çünkü çocuk yalnız bilmediği bilgileri öğrenmek zorunda kalmıyor; bilmediği, kendisine bütün bütün yabancı binlerce sözü de ezberlemek yükünü omuzlarına alıyor"⁹. Saim Ali Bey, bu cümlelerle aslında pek çok dilcinin ve eğitimcinin düşüncelerini dile getirmişti. Çünkü eğitim-öğretimde "ödünç terimler"den bir an önce kurtulma düşüncesi, hemen herkesin ortak amacı hâline gelmişti. "1936 yılından sonra

⁵ *Emsile-i Türkiyye*, Abdullah Ramiz Paşa (Hazırlayan: Emir İçhem İDBEN), TDK Yay., Ankara 1999, s. XXII.

⁶ Agah Sırrı LEVEND, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, TDK Yay., Ankara 1972 (3. baskı), s.168.

⁷ Kemal ERASLAN, "Gramer Yazımıyla İlgili Metot Sorunları", *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı* (Konuşmalar), TDK Yay., Ankara 1995, s. 8.

⁸ I. Türk Dil Kurultayı, Dolmabahçe Sarayında (26 Eylül 1932) bizzat Atatürk'ün başkanlığında toplanmıştır.

⁹ İbrahim Necmi (DİLMEN), *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Ekim 1922.

ortaöğrenim göreceğ gençlerin okuyacağı kitapların yeniden ve Türkçe terimlerle yazılmasına karar verilince ortaöğretim terimleri üzerinde yoğun çalışma başladı".¹⁰

Yeni terminolojiyi 1937 eğitim-öğretim yılına yetiştirmek¹¹ için vakit geçirilmeden çok yoğun bir çalışma içine girilmiştir. Türkçeleştirme sürecinde önerilen yeni terimlere zaman zaman itirazlar olmasına rağmen, bu görüşler çok fazla tartışılmamıştır. Uygulamaya önce okul kitaplarından başlanmış ve çalışmalar, diğer öğrenme alanlarını da kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

I. Türk Dil Kurultayı'ndan sonra "İstilahların Türkçeleştirilmesi" işi komisyonlara verilmiştir. Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin "Lügat-İstilah Kolu" 16 uzmanlık alanına ayrılmış ve on altı komisyon hâlinde çalışmalara başlanmıştır. Her komisyon kendi alanıyla ilgili terimlere Türkçe karşılık bulma işini üzerine almıştır.¹²

Bu çalışmaların içinde bizzat bulunan bazı dilci ve eğitimciler, "İstilahların Türkçeleştirilmesi" işinde yeni terimlerin tartışılmadan kabul edildiğini ifade etmektedirler:

"Yeni terimlerin itirazcıları çok olmuştur. Buna karşılık terim meselesi üzerinde ciddi fikir ve ilim tartışmaları pek sınırlı kalmıştır"¹³. Okul kitaplarına girecek terimlerin Türkçeleştirilmesinde de aceleci davranıldığı, yeni terimlerin sorgulanmadan, tartışılmadan okul kitaplarına konduğu anlaşılmaktadır:

"Terimlerin aceleye geldiği doğrudur. Ders kitaplarına girmeden ve okullara yayılmadan önce birçok süzgeçten geçirildikten ve son biçimlerini aldıktan sonra yayımlanmaları gerekirdi"¹⁴.

Bugün kullandığımız dil bilgisi terimlerinin önemli bir kısmı, bu süreç içinde yapılmış ve ders kitaplarına konulmuştur.

Terimlerin Yapılması

Terimlerin Türkçeleştirilmesinde her öğrenme alanı için ayrı komisyonlar oluşturulmuştur; fakat komisyon üyelerinin çoğu dilci olduğu için dil bilgisi terimlerinin Türkçeleştirilmesinde daha çabuk mesafe alınmıştır. "Cumhuriyet dönemi, Türkçecilik açısından bir atılım dönemi olmuştur. O yıllarda başlatılan çalışmaların, duyulan heyecanın kısa sürede meyveleri alınmaya başlanmıştır. Türkçenin kazandığı yüzlerce terim, o yıllarda başlatılan çalışmaların ürünüdür."¹⁵

¹⁰ DEMİRCAN, age., 247.

¹¹ Hamza ZÜLFİKAR, age., s. 8.

¹² Agah Sırrı LEVEND, age., s. 418.

¹³ Tahsin BANGUOĞLU, *Dil Bahisleri*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1987, s. 244.

¹⁴ Agâh Sırrı LEVEND, age., s. 457.

¹⁵ ZÜLFİKAR, age., s. 152.

Komisyonlar ve bu konuda daha sonra çalışma yapanlar, yeni terimleri, aşağı yukarı şu yolları izleyerek oluşturmuşlardır:

1. Genel Dilden Sözcük Aktarma

Bazı terimler, dilimizde yaşayan sözcüklerin temel anlamına bakılarak yeniden değerlendirilmesiyle kazanılmıştır. “Bir ses bileşiminin başlangıçta yansıttığı ilk ve asıl kavrama temel anlam denir”.¹⁶ Halkın bilip günlük dilde kullandığı bu tür sözcüklerin temel anlamı ile karşılanmak istenen terimsel anlam arasındaki benzerlik veya yakınlık esas alınarak bu sözcüklere terim özelliği kazandırılmıştır.¹⁷ Böylece, güncel sözlükteki bazı sözcüklerin bilimde ve sanatta da terim olarak kullanılması sağlanmıştır:

“Kök”, “ek”, “gövde”, “ayak”, “taban”, “birleşik”, “takı”, “öge”, “ünlü” gibi.

2. Yapım Ekleriyle Kök ve Gövdelerden Terim Türetme

Bazı terimler, mevcut kök ve gövdelere uygun yapım ekleri getirilerek türetilmiştir. Dilimizdeki bazı kök ve gövdelerin anlamsal açıdan bazı bilim ve sanat terimlerine altyapı oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu durum, türetme yolunu açmış ve çalışmaları kolaylaştırmıştır. Böylece hem dil bilgisinde hem de başka alanlarda çok sayıda terim türetilmiştir:

“Geçişli”, “nicelik”, “ünlem”, “türetme”, “bağlaç”, “belirteç”, “yargı”, “türemiş” gibi.

“Açı”, “çarptı”, “artı”, “bölü”, “eşit”, “türev”, “teğet” terimleri, bu yolla, bizzat Atatürk’ün türettiği terimlerdir¹⁸.

3. Sözcük Birleştirme

Bazı terimler en az iki sözcüğün birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Karşılanmak istenen kavramın tek kelimeyle ifade edilemediği durumlarda bu yola başvurulmuştur.¹⁹ Bu yöntemde, birleştirilen sözcüklerin oluşturduğu yeni öbeğin ifade ettiği anlam ile karşılanmak istenen terimsel anlam arasındaki uyuma dikkat edilmiştir. Bu yolla da hem dil bilgisine hem de başka alanlara ait çok sayıda terim elde edilmiştir:

“Cankurtaran”, “uçaksavar”, “akaryakıt”, “kitapsever”, “işveren”, “anlam-bilim”, “biçimbilim”, “sıfat-fiil” gibi.

¹⁶ Doğan AKSAN, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yay., Ankara 1998, s. 180.

¹⁷ ZÜLFİKAR, age., s. 173.

¹⁸ *Geometri* (Doğumunun 100. Yılında Atatürk’e Armağan), TDK Yay., Ankara 1981.

¹⁹ ZÜLFİKAR, age., s. 165.

4. Öbek Oluşturma

Bazı terimler, öbekleştirme yoluyla oluşturulmuştur. Böylece iki farklı sözcüğün birlikteliği ile ortaya çıkan anlam zenginliğinden yararlanılarak türetme ve anlam aktarması yoluyla karşılanamayan kavramlara karşılık bulunmuştur: “yönelme durumu”, “yapım eki”, “belirteç tümleci”, “isim tamlaması”, “sıfat tamlaması”, “yönelme öbeği”, “ilgeç öbeği”, “ilgi zamiri”, “iyelik eki”, “ek eylem” gibi.

5. Başka Dillerden Ödünç Alma

Bazı terimler başka dillerden alınmıştır. Dilin kendi imkânları ile karşılanamayan kavramları başka dillerden alınan sözcüklerle karşılama yoluna gidilmiştir. Bu terimlerden bazılarının sonradan Türkçe karşılık bulunmuş ise de bu terimler yaygınlık kazanmamıştır:

“Paragraf” (bölümce), “nazım” (koşuk), “redif” (döner ayak), “im adlı” (işaret zamiri), “sıfat” (ön ad), “söylence” (rivayet) gibi.

Türkçeleştirme çalışmalarında Türkçenin dil bilgisi kuralları ve kavramları karşılama mantığı göz önünde bulundurulmuştur. Dile yeni kazandırılan terimlerde ve diğer sözcüklerde bu anlayışın yansımalarını görmekteyiz. Ancak zaman zaman dil bilgisi konularının tespit, tertip ve tasnifinde, zaman zaman da bunların isimlendirilmesinde, alıntı sözcüklerin hepsine de karşılık bulma düşüncesiyle, kurallar zorlanmıştır. Eğitim öğretimde zorluk çıkaran terimlerin, bu kopma noktalarında oluştuğunu görüyoruz.

Sorunlu Terimlerin Özellikleri

Türkçe dil bilgisinde kullandığımız terimlerle ilgili olumsuzlukları iki başlık altında toplayabiliriz:

1. Bazı sözcüklere sonradan terim özelliği kazandırılmıştır. Bu sözcüklerin önceden bilinen anlamları ile dil bilgisinde ifade edilmek istenen anlamları arasında bağlantı kurulamamaktadır. Bu terimler, dil bilgisi öğretiminde ezberciliğe yol açmaktadır.

2. Terminoloji konusunda birlik sağlanamamaktadır. Terminoloji farklılığı, hem araştırmacılara hem öğretmenlere hem de öğrencilere zorluk çıkarmaktadır.

Türkçe dil bilgisi konuları, Osmanlıca “sarf ve nahiv” kitaplarında Arapçanın özelliklerine, Arap dilcilerinin ölçütlerine göre belirlenmiş ve bölümlenmişti. Terimleri Türkçeleştirirken önce konu ve kavramları Türkçenin kurallarına göre yeniden “tertip ve tasnif etmek” gerekiyordu. Bu düşünceyle çalışmalara başlanmış; fakat bu defa başka bir dilin grameri örnek alınmıştır:

“Sonraları mektep kitaplarında tedaris usûlleri ve vasıtaları bakımından bazı yenilikler yapıldı. Fakat ilk defa gramerin başka bir plana göre te’lifi teşebbüsü Hüseyin Cahit Bey’e ait oldu. Vaktinde şiddetli itirazlarla karşılanan bu teşebbüs, aslında Türkçenin bu sefer de Fransız grameri kalıplarına zorlanması olmuştur. Gerçi bu suretle modern gramer telâkkisine ait bazı yeni mefhumlar dilimize girmiş oluyordu. Ancak yapılan iş, netice itibariyle dili yabancı bir kalıptan çıkarıp başka bir yabancı kalıba sokmaktı”.²⁰

Arapça dil bilgisi terimlerine Türkçe karşılık bulma işi bütün hızıyla yürüyordu. Örneğin Arapça kökenli “bina” terimi “çatı” sözcüğü ile, “sıyga” terimi “kip” sözcüğü ile, “rabıta” terimi “bağlaç” sözcüğü ile, “müşâreket” terimi “işteş” sözcüğü ile Türkçeleştirilmişti. Ancak Türkçeleştirme işi bununla bitmiyordu; yeni bir Türkçe grameri yazmak için dil bilgisi konularının yeniden tespit ve tasnifi gerekiyordu. Bu konuda Almancanın ve Fransızcanın çağdaş gramerleri incelenmiş ve daha çok Fransızcanın grameri uygun bir model olarak görülmüştür:

Fransızcadaki prépositionların işlevleri ile Türkçedeki hâl eklerinin işlevleri arasında benzerlik görülmüştür. Bu benzerliğe dayanarak Fransızcadaki “complément direct” terimi “düz tümleç”; “complément indirect” terimi ise, “dolaylı tümleç” terimiyle Türkçeye aktarılmıştır. Fransız gramerinde, fiille isim arasında préposition (edat) yoksa bu isme, bir öge olarak, “complément direct” denmekte; fiille isim arasında bir préposition (edat) varsa yani fiil ile isim bir edat aracılığı ile bağlanmışsa bu isme bir öge olarak “complément indirect” denmektedir. Fransızların kendi gramerlerinde böyle bir tasnif yapmaları, fiilleri prépositionları ile birlikte öğretme düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Fransızcada fiiller prépositionla birlikte kullanıldığında çoğu kez farklı bir anlam kazanır. Türkçede ise, öznenin dışında bütün isimler ve isim ögeleri fiile hâl ekleriyle bağlanmaktadır. Böyle düşünülürse Türkçe bir cümlede fiile bağlanan özne dışındaki bütün isimler ve isim unsurlarına (belirli nesne de dahil olmak üzere) “dolaylı tümleç” demek, özneye de “düz tümleç” demek gerekir. Hâlbuki Türkçede isimlerin fiile +i, +e, +de, +den gibi hâl ekleriyle bağlanması, Türk dilinde isimle fiilin doğal ilişkisinden kaynaklanan bir olgudur. Bazı fiiller ise bir tamlayıcı ile kullanım alanına çıkarlar.²¹ Türkiye Türkçesinde bazı tamlayıcılar, fiilin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir: +e yönel-, +e yardım et-, +de bulun-, +de karar kıl-, +den çekin-, +den hoşlan-, +den bıkm- gibi.²² Bazı dil bilgisi kitaplarında “Ayşe mutfağa girer; annesine yardım ederdi.” cümlesindeki “mutfağa” ve “annesine” sözcüklerine dolaylı

²⁰ Tahsin BANGUOĞLU, *Dil Bahisleri*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1987, s.37-38.

²¹ Leyla KARAHAN, “Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine”, *Türk Dili*, S.549, 1997/II, s. 211.

²² Tahir KAHRAMAN, *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, TDK Yay., Ankara 1996, s. 380, 393, 397.

tümleç denmektedir. Hâlbuki bu sözcükler *gir-* ve yardım *et-* fiillerinin dolaylı yoldan “tümleyeni” değil, bilakis onların ayrılmaz bir parçasıdır.

Diğer taraftan bize çok tanıdık gibi gelen “dolay” sözcüğü, *Kâmûs-ı Türkî*’de “dolaylı” biçiminde ekli olarak gösterilmiştir. Ayrıca “dolaylı tümleç” terimi de *Türkçe Sözlük*’ün ilk baskısında²³ madde başı olarak değil, “dolaylı” sözcüğünün açıklamaları arasında verilmiştir.

“Dolaylı” sözcüğü, *Türkçe Sözlük*’ün son baskısında ise “Doğrudan doğruya olmayan, dolayısıyla olan, vasıtalı, bilvasıta. dolaylı anlatmak anıştırmak, ima etmek.”²⁴ biçiminde açıklanmıştır. Bu bağlamda düşünüldüğü zaman “dolaylı tümleç” terimi “doğrudan olmayan tümleç”, “bir aracı yoluyla tümleç olma” gibi anlamlara gelmektedir. Bu terim yerine bazı kaynaklarda “yer tamlayıcısı”, bazı kaynaklarda da “yer tümleci” terimi kullanılmaktadır. Hem “dolaylı” sözcüğünün çağrıştırdığı anlamın bu öge ile örtüşmemesi hem de aynı ögenin dil bilgisi kitaplarında farklı terimlerle ifade edilmesi eğitim öğretimde çeşitli sorunlara yol açmaktadır.

Öğretmenlerin öğretmekte zorlandıkları konulardan biri de nesne alan ve almayan (geçişli ve geçişsiz) fiillerdir. Çünkü “geçişli” sözcüğü, pratikte bu biçimiyle kullanılmamaktadır; yani anlamlı bir sözcük değildir. Nitekim, *Türkçe Sözlük*’te²⁵ de “nesne ile kullanılan fiil” biçiminde yalnızca terim olarak gösterilmiştir.

Fiillerin nesneye göre özellikleri eski gramerlerde “fi’l-i müteaddî”, “fi’l-i gayr-i müteaddî”²⁶ terimleriyle karşılanıyordu. “Geçişli”, “geçişsiz” terimleri bunlara karşılık olarak türetilmiştir. “Müteaddî” sözcüğü, Arapçada “tecavüz eden, saldıran” anlamlarına da gelmektedir. Arapçada bu sözcüğün anlamı ile dil bilgisindeki etkili fiillerin özellikleri arasında bir benzerlik söz konusudur. Fakat bu terimlerin Türkçeleştirilmesinde Arapçadan değil, Fransızcadan esinlendiği için bu terimlerin Türkçe karşılığı, “*et-*”, “*yap-*” kökünden değil, “*geç-*” kökünden türetilmiştir. Bir bakıma Fransızcadaki “*verbe transitif*” sözüyle verilmek istenen anlam, “geçişli fiil” terimiyle Türkçeye aktarılmıştır. Hâlbuki “*transiter*” (+ i transit olarak geçirmek)²⁷ fiilinden türetilmiş olan “*verbe transitif*” sözü, Türkçeye “geçişli eylem” sözüyle değil, “geçirgen eylem” sözüyle tercüme edilebilir. Fakat bu gruba giren fiilleri, Türkçenin mantığı içerisinde, “etkili” ve “etkisiz” sözcükleriyle adlandırmak daha doğru olabilir. Nitekim, bu konuda çalışan bilginler, nesne alan fiilleri tanımlarken eylemin

²³ *Türkçe Sözlük*, TDK Cumhuriyet Basım Evi, İstanbul 1944.

²⁴ *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 2005.

²⁵ *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 2005.

²⁶ Hüseyin Cahit, age., s. 136.

²⁷ Tahsin SARAC, *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük* (sekizinci basım), Adam Yay., İstanbul 1999.

bir varlığı etkileme özelliğini ön plana çıkarmaktadırlar.²⁸ Bu yaklaşımla nesne alan fiiller “etkili fiil”, nesne almayan fiiller ise, “etkisiz fiil” terimiyle karşılanabilir. Bu terimlerle eylemin bir varlık üzerinde etkili veya etkisiz olma durumları daha kolay anlatılabilir.²⁹ Azerbaycan Türkçesi gramerlerinde bu fiillere “te’sirli fi’l”, “te’sirsiz fi’l” denmektedir³⁰.

Geçerli Bir Öğretim Yöntemi: Bilgiyi İlgilendirmek

Bir kavramı çeşitli etkinliklerle öğretip onu, anlamsal açıdan, hiçbir ilgisi olmayan başka bir sözcükle adlandırmak, bu bilginin kalıcı olmasını zorlaştırır. Çünkü anlam / kavram ile sözcük arasındaki ilgisizlik bir öğrenme engelidir. Bazı kuramcılara göre kişi önce kavramı algılar / okur /çözer. Sonra bu kavramı belleğindeki bilgilerle ilişkilendirir.³¹ Belleğindeki bilgilerle yeni bilginin aynı sözcükle kodlanması hem öğrenmede hem bilginin depolanmasında en uygun yöntem olarak görülmektedir. Bu nedenle dilde “evveliyatı” olmadığı için millî hafızada yer etmemiş bir sözcüğü eğitim öğretimde terim olarak kullanmak, bilginin ezberlenmesine yol açmaktadır. Dinleyiciye herhangi bir anlamı çağrıştırmayan sözcük, boş bir sestem ibarettir.³² Bu tür sözcüklerle eğitim-öğretim yapılamaz.

Öğrenme ve öğretme aracı olan terimler eski bilgiyle yeni bilgi arasında köprü görevi yapmaktadır. “Yeni öğrenmeler öncekilerin üzerine bina edilir”.³³ Bu yaklaşım Osmanlı medreselerinde de asırlarca kabul görmüştür. Yeniye zemin oluşturacak bir “eski” yoksa öğrenme olmaz, ezberleme olur.

Bir bilgiyi başkasına kazandırmanın en kestirme yolu önce bu bilginin kavram alanını bilinenlerle ilişkilendirmek, sonra da bu bilgiyi adlandırmaktır. Bizim eğitim sistemimizde ise önce kavramın adını (terimi) ezberletip sonra bu terimi tanımlamak gelenek hâlini almıştır. Böylece bir bilinmeyenle baş-

²⁸ Hikmet DİZDAROĞLU, *Tümce Bilgisi*, Ankara 1974, s. 74.

Haydar EDİSKUN, *Yeni Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1988, s. 349.

Kemal DEMİRAY, *Temel Dil Bilgisi*, İstanbul 1970, s. 202.

Leyla KARAHAN, *Türkçede Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Akçağ Yay., Ankara 1991, s. 50.

Muharrem ERGİN, *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1981, s. 373.

Mazhar KÜKEY, *Türkçenin Söz Dizimi*, Ankara 1975, s. 117.

Tahsin BANGUOĞLU, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara 1986, s. 527.

Tahir Nejat GENCAN, *Dil Bilgisi*, TDK Yay., Ankara 1975, s. 57.

Erdoğan BOZ, “Türkiye Türkçesinde +Dan Ekli Nesne Ögesi Üzerine”, *V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, s. 501, TDK Yay. Ankara 2004.

Kaya BİLGEGİL, *Türkçe Dilbilgisi*, Dergâh Yay., İstanbul. 1984, s.31-32.

²⁹ Bazı yazarlarımız, Fransızcada préposition almadan filele bağlanan isimlere “complément direct” denildiğini dikkate alarak, bu terimi Türkçeye “düz tümleş” olarak tercüme etmişler ve birçok dilcinin belirsiz nesne dediği ögeye düz tümleş demişlerdir. Bkz. GENCAN, s.95.

³⁰ Emine GÜRİSOY-NASKALİ, *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, TDK Yay., Ankara 1997, s. 43.

³¹ Nuray SENEMOĞLU, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*, Ankara 1998, s. 269-272.

³² Eyyup COŞKUN (Vygotsky 1998, 172-173’ten aktaran), *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, Kasım 2005, C.5, S.2.

³³ Yüksel ÖZDEN (Cohen, McLaughlin ve Talbert’ten aktaran), *Öğrenme ve Öğretme*, PegemA Yayıncılık, Ankara 1998, s. 28.

ka bir bilinmeyen öğretilmeye çalışılmaktadır. Kültür sözcükleri, bellekteki bilgilerin kodlandığı seslerden ve/veya işaretlerden oluşmuş dil öğeleridir. Terimler de böyle olmalıdır. Öğrencinin belleğinde uzantısı olmayan bir sözcüğü eğitim öğretimde öğrenme / öğretme aracı olarak kullanmak, öğrenmeyi zorlaştırır. Çünkü anlamsız bir sözcük üzerinden iletişim sağlanamaz; eğitim öğretim ortamlarında iletişimi engelleyen her şey, öğrenmeyi de engeller; bir bilinmeyenle başka bir bilinmeyen öğretilemez.

Herhangi bir öğrenme alanında bir terimin karşıladığı anlam, öğretici ile öğrencinin buluşma noktasıdır. Eğitimciler ve psikologlara göre kişi, bir kavramı anlamaya “görsel destek aracılığı ile bir cümleyi içindeki unsurlarla birlikte tanıma ve zihindekilerle özdeşleştirip anlamlandırma ile başlar”³⁴. Bu bağlamda, terim olarak kullanılacak bir sözcüğün öğrenci tarafından önceden biliniyor olması eğitim-öğretimde ciddi bir avantajdır. Çünkü öğrenci, belleğindeki bu sözcüğe bağlanmış eski bilgilerle yeni öğrendiği bilgileri ilişkilendirerek yeni bir sentez oluşturur. “Eğitim-öğretimde yapılandırmacı yaklaşım”³⁵ da bu esasa dayanmaktadır.

Kullanmakta olduğumuz bazı terimleri bu kabullere göre değerlendirdiğimizde, Türkçe dil bilgisi öğretiminde yaşadığımız sorunların sebeplerini daha yakından görebiliyoruz:

Terim olarak kullandığımız bazı sözcükler, güncel bir kültür sözcüğü olarak dilde yaşamaktaydı; terimlerin Türkçeleştirilmesi sürecinde bu sözcüklere dil bilgisiyle ilgili yeni anlamlar yüklenmiştir. Böylece bilenen bir kavramla bir bilinmeyen öğretilmesi yoluna gidilmiştir. Eğitim öğretimde en işlevsel terimler bu yolla kazanılan terimlerdir. Çünkü bu yaklaşım, terim olarak belirlenen sözcüğün temel (eski) anlamı ile terim (yeni) anlamı arasındaki benzerlikten yararlanmayı esas almaktadır. Bu benzerlik ne kadar kuvvetli ise yeni kavramın öğretilmesi o kadar kolay olacaktır. “Öğrenilecek malzeme ne kadar anlamlı ise öğrenilmesi de o kadar kolay olur”³⁶.

Şu hâlde terim olarak değerlendirilmek istenen sözcüğün temel anlamı ile ona bağlanmak istenen terimsel anlam arasında kuvvetli bir benzerlik bulunması gerekir. Ancak bazı dil bilgisi terimlerinde bu ilgiyi kuramıyoruz. Öğrenciler, bu sözcüklerin temel anlamı ile dil bilgisi kitabında açıklanan anlam arasında ilgi kuramadığı için bilgiyi ezberleme yoluna gitmektedirler:

Örneğin geçmiş zaman ifade eden *-miş* ekine bazı dil bilgisi kitaplarında “duyulan geçmiş zaman eki”³⁷ denmektedir. *-miş* ekini bu isimle tanıyan

³⁴ H.G. WIDDOWSON, *Une Approche Communicative de l'Enseignement des Langues*, Hatier – Credif, Paris 1981, s. 69, 75.

³⁵ MEB, *İlköğretim Birinci Kademe Türkçe Öğretim Programı Kılavuzu*, MEB Yay., Ankara 2005, s.151.

³⁶ Ramazan ARI, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Mikro Yayınevi, Ankara 2002, s. 157.

³⁷ Sarf ve Nahiv kitaplarında “mâzî-i naklî” Hüseyin Cahid, *Türkçe Sarf ve Nahiv*, (Hazırlayanlar: Leylâ KARAHAN-Dilek ERGÖNENÇ) TDK Yay., Ankara, 2000, s. 136.

öğrenci, gerçekleşmiş olan bir eylemi konuşan / yazan kişinin (öznenin) başkasından duyduğunu düşünür. Bu nedenle *Sürücü belgemi evde unutmuştum.* diyen kişiyi anlayamaz. Çünkü terimin anlamına göre kişi, sürücü belgesini evde unutmuştur ve unuttuğunu da başkasından duymuştur. Sabah evinin penceresinden dışarı bakan bir kişi *Aaa, kar yağmış!* dese, terimin bize öğrettiğine göre, bu kişi karın yağdığını başkasından duymuş olmalıdır.

“Çatı”, “yalın durum”, “basit sözcük”, “basit cümle” terimlerinin bildiğimiz anlamı (temel anlamı) ile terim anlamı örtüşmemektedir:

Fiillerin özneye ve nesneye göre olan özelliklerine “çatı” diyoruz³⁸. “Çatı” sözcüğü, Arapça kökenli “bina” terimine karşılık olarak belirlenmiştir. Fiillerin bazı eklerle özneye ve nesneye göre kazanmış olduğu anlamsal ve yapısal özellikler, öğrencilerin en zor öğrendiği (bir kısmının da hiç öğrenemediği) konuların başında gelmektedir. Çünkü “çatı” sözcüğünün sözlükteki anlamı ile dil bilgisindeki anlamı örtüşmemektedir:

“**çatı** *is.* **1.** Bir yapının, bir evin damını kuran parçaların bütünü. **2.** Birbirine çatılmış, çakılmış şeylerin bütünü. **3.** Yapının tavanı ile damı arasındaki kullanılan yer. **4.** İnsan ve hayvanda iskeletin kuruluşu. **6.** *mec.* Belli bir maddede yönelik kimselerin oluşturduğu kuruluş. **7.** *dbl.* Özne, nesne durumlarına göre belirli çatı eklerinin fiil kök ve gövdelerine getirilen türev, bina. ...”³⁹.

Bu sözcük, *Türkçe Sözlük*’ün ilk baskısında şöyle gösterilmiştir:

“**1.** Birbirine çatılmış şeylerin topu. Silâh çatısı. **2.** Yapıların üstünü meyilli bir tarzda örten kiremit, çinko gibi şeylerle bunların dayandığı tahta kaplama ve iskeletin topu. **3.** İnsan ve hayvanda iskeletin kuruluşu. **4.** *dlg.* Bir fiilin geçişli, geçişsiz, ettirgen, edilgen veya dönüşlü olması veya işteşlik anlatması hâli.”⁴⁰ Görüldüğü gibi “çatı” sözcüğünün temel ve yan anlamları arasında bir yakınlık, benzerlik vardır. Fakat sözcüğün bu anlamları ile söz konusu eylemlerin belirtilmek istenen özellikleri arasında hiçbir bakımından benzerlik yoktur.

Arapça kökenli “bina” sözcüğü Osmanlıca dil bilgisi kitaplarında (sarf ve nahiv) uzun süre kullanılmıştır. Bu terimle ifade edilen gramer kategorileri Türk öğrencileri fazlaca uğraştırmış olmalı ki bu durum, *Benim oğlum bina okur, döner döner yine okur.* sözüyle mizah konusu yapılmıştır. Daha sonra “bina” sözcüğüne karşılık “çatı” sözcüğü belirlenerek terim Türkçeleştirilmiştir. Fakat Arapçada “bina” denilen gramer kategorisi, Türkçede “çatı” sözcüğü ile değil ancak “iç yapı” sözcüğü ile ifade edilebilir. Çünkü “bina” sözcüğünün Arapçada temel anlamı “yapı”dır. Fiil türetilirken esas alınan kalıplara da

³⁸ GENCAN, age., s. 329.

³⁹ *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 2005.

⁴⁰ *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 1945.

“bab” denmektedir. Arap gramercileri, öğrenilmesi çok zor olan fiil konusunu, bina (yapı) ve bab (kapı) sözcüklerinin temel anlamından yararlanarak bina benzetmesiyle kolay öğretmeyi hedeflemiş olabilirler. Bu yaklaşım, bilinmeyen biline benzeterек öğretme anlayışının tipik bir örneğidir.

“Çatı” sözcüğünün temel anlamı ile dil bilgisindeki anlamı arasındaki kopukluk, kavramın öğretilmesini zorlaştırmaktadır.

Öğretilmesinde zorlandığımız konulardan biri de cümlenin öğelerinden “zarf tümleci / belirteç tümleci” ile bir sözcük türü olan “zarflar / belirteçler”dir. “Zarf / belirteç” terimiyle hem bir kelime türü hem de cümle öğelerinden biri karşılanmaktadır.

“Zarf” terimiyle ilgili iki tane önemli sorununuz vardır:

Birincisi, sözcüğün temel anlamı ile dil bilgisindeki anlamları (terim anlamı) arasında ilgi veya yakınlık kurulamamış olmaması, ikincisi ise zarf terimiyle karşılamak istediğimiz ulamların (kategoriler) çok çeşitli ve birbirine benzemiyor olmasıdır.

Zarf sözcüğü, *Türkçe Sözlük*'te şöyle açıklanmaktadır:

“**zarf** *is.* Ar. Esk. **1.** Kap, kılıf, sarma. **2.** İçine mektup ve başka kâğıtlar konulan kâğıttan kese. **3.** İçine fincan veya bardak oturtulan metal kap. **4. dbl.** Bir fiilin, bir sıfatın veya bir zarfın anlamını zaman, yer, ölçü, nitelik soru kavramları bakımından etkileyen kelime, belirteç. *Az yaşamıştı. Geç kalınca utandı.* gibi”⁴¹.

“Zarf” sözcüğü Arapçada “durum / hâl” anlamlarını da karşılıyor olabilir; fakat bu sözcük Türkçeye bu anlamıyla geçmemiştir. Türkiye Türkçesinde “zarf” sözcüğünün temel anlamı ile dil bilgisindeki anlamları arasında benzerlik ve / veya yakınlık yoktur. Hatta, sözcüğün birinci (temel) anlamı da yaygın olarak bilinmemekte, sözcük daha çok ikinci anlamıyla kullanılmaktadır.

Bu nedenle “zarf” terimine karşılık Türkçe “belirteç” terimi türetildikten sonra da kavramın öğretilmesindeki sorun devam etmiştir. Çünkü bu terimle karşılanmaya çalışılan kavramların tek bir kategori olarak düşünülmesinden kaynaklanan ikinci sorunu ortadan kaldırmaya yönelik bir düzenleme yapılmamıştır. Dil bilgisi kitaplarında yapılan tanımlara göre⁴² eylemin zamanını,

⁴¹ *Türkçe Sözlük*, 2005.

⁴² Hikmet DİZDAROĞLU, *Tümce Bilgisi*, Ankara 1974, s. 119.

Haydar EDİSKUN, *Yeni Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1988, s. 360.

Kemal DEMİRAY, *Temel Dil Bilgisi*, İstanbul 1970, s. 203.

Leylâ KARAHAN, *Türkçede Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Akçağ Yay., Ankara 1991, s. 55.

Muharrem ERGİN, *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1983, s. 400.

Mazhar KÜKEY, *Türkçenin Söz Dizimi*, Ankara 1975, s. 158.

Tahsin BANGUOĞLU, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara 1986, s. 371.

Tahir Nejat GENCAN, *Dil Bilgisi*, TDK Yay., Ankara 1975, s. 62.

Kaya BİLGEGİL, *Türkçe Dilbilgisi*, Dergâh Yay., İstanbul.1984, s. 216.

tarzını, sebebini, istikametini, şiddet ve derecesini, sayısını; hatta niteleme sıfatlarının ve durum zarflarının da anlam derecelerini belirten bütün ögeler zarftır. “Zarf” terimiyle karşılanan bu görevlerin hepsi de bu defa terimin Türkçe karşılığı olan “belirteç” sözcüğüne yüklenmiştir.

Bir eylemin bütün durumlarını, sıfatların derecelerini, kendi türünden sözcüklerin de anlam derecelerini tek bir kategoriymiş gibi aynı sözcükle karşılamak, hepsine aynı adı vermek, Türkçenin kavramları karşılama mantığı ile çelişmektedir. Bu durum, sözcüklerin çokanlamlılık özelliği⁴³ ile açıklanamaz.

Bir terim olarak “zarf”ın dil bilgisindeki görev alanı alabildiğine geniş tutulduğu için bazı “edatlar” da bu alanın içinde kalmaktadır. Bu durum yeni bir tartışmayı başlatmıştır. Bazı yazarlar “edat grupları”nın cümlede öge olarak edat tümleci görevi yaptığını; bazı yazarlar ise “edat grupları”nın cümlede öge olarak “zarf tümleci” olduğunu vurgulamaktadırlar⁴⁴.

Yine bu nedenle, bazı dil bilgisi kitaplarında “zarf tümleci” olarak değerlendirilen ögeler, başka bir kitapta “dolaylı tümleç” olarak değerlendirilmektedir:

“Cümle tahlilinde bizi yanılsa götüren sebeplerden biri de cümleyi meydana getiren unsurların yanlış adlandırılmasıdır. Bu konuda dilcilerimiz arasında bir birlik bulunmamakta, onlardan bir kısmı cümle unsurlarını değerlendirirken grubu kapsamına alan çekim ekinin ekli özelliğinden, diğer bir kısmı da aynı ekin fonksiyonundan hareket etmektedir. Bunun için zarf ve yer tamlayıcıları çok defa birbirine karışmaktadır”⁴⁵.

Bütün bilim dallarında olduğu gibi dil bilgisi çalışmalarında da bilginlerin sorunlara farklı yaklaşımları ve farklı neticeler elde etmeleri doğal karşılanmaktadır. Ancak bu bilgiler ve terimler, eğitim ortamına aktarılırken üzerinde ayrıca çalışılmalıdır.

Tamlama biçimindeki bazı terimlerin temel anlamı ile terim anlamının farklı olması da öğretimde sorun doğurmaktadır:

Örneğin, “cins isim” terimi, bu hâliyle, karşılanmak istenen kavramın bir cinse / türe ait olduğunu değil, ismin kendisinin cins olduğunu düşündürmektedir. Halbuki bir cins veya tür olan, ismin kendisi değil, karşıladığı varlıktır.

Bu terim *Türkçe Sözlük*’ün ilk baskısında madde başı olarak değil, “cins” sözcüğünün açıklamaları arasında verilmiştir. Ancak günümüz dil bilgisi kitaplarındaki gibi değil, “cins ismi” biçiminde yazılmıştır:

⁴³ Doğan AKSAN, *Anlam Bilim ve Türk Anlam Bilimi*, DTCF Yay., Ankara 1978, s. 109-113.

⁴⁴ *Dil Bilgisi Sorunları*, TDK Yay., Ankara 1972, s. 158-200.

⁴⁵ İsmet CEMİLOĞLU, “Cümle Tahlilleri Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türk Dili*, 1999, S.511., s. 29.

“Cins ismi, *dlg.* Bir cinsten olan varlıkların hepsine birden ad olan kelime”⁴⁶. Bu terim *Türkçe Sözlük*’ün ilk baskısındaki gibi “cins adı / tür adı” biçiminde yazılıp söylenmelidir.

“Soyut ad”, “somut ad” terimlerinde de aynı sıkıntı vardır:

“Soyut” sözcüğü “mücerret” sözcüğüne Türkçe karşılık olarak türetilen bir sözcüktür. Bu sözcüğe *Cep Kılavuzu*’nda⁴⁷ yer verilmiştir. Fakat bir dil bilgisi terimi olarak ilk kez, “somut isim / somut ad” biçiminde *Türkçe Sözlük*’ün ilk baskısında görüyoruz.⁴⁸ Bu terimin de “somut adı / soyut adı” biçiminde yazılıp söylenmesi daha doğru olabilir. Çünkü adın kendisi değil karşıladığı varlık soyut ya da somuttur. Bazı dil bilgisi kitaplarında bu terimlerin “madde ismi”, “mana ismi” biçiminde kullanıldığını görüyoruz. Pedagojik endişeyle bakıldığında bu adlandırmanın daha uygun olduğu söylenebilir.

Bazı sözcüklerin ise temel anlamı ile terim anlamı arasında ciddi bir çelişki vardır:

Örneğin “basit sözcük” ve “basit cümle” terimlerindeki “basit” sözcüğü’nün temel anlamı ile dil bilgisindeki anlamı arasında benzerlik, yakınlık olmadığı gibi büyük bir çelişki vardır. “Evlerimizden” sözcüğü üç tane ek alarak hem sayı, hem aitlik, hem de yer ifade eder duruma gelmiştir. Üzerinde üç tane ek bulunduran bir sözcüğe “basit” demek, pedagojik açıdan uygun değildir. Çünkü “basit” sözcüğü’nün bildiğimiz anlamı ile “evlerimizden” sözcüğü’nün biçimsel özelliği hiç örtüşmemektedir. “Türemiş” terimi, bir sözcüğün yapım eki almış biçimini ifade etmek için uygun bir terimdir; fakat “basit” sözcüğü, temel anlamı itibarıyla bir sözcüğün yapım eki almadan çekim eki almış biçimiyle uyumlu değildir. Bazı dil bilgisi kitaplarında yapım eki almamış sözcüklere “basit sözcük” yerine “kök”; bazılarında ise “yalın isim / yalın ad” denmektedir.

Basit cümle terimi de Türkçe öğretiminde sorunlara neden olmaktadır. Bu sözcüğün gerçek anlamı ile dil bilgisinde öğretmek istediğimiz cümle türünün özellikleri, örtüşmemektedir:

Planlı çalışan kazanır. cümlesine yapı bakımından birleşik cümle, *Görevli arkadaşlarımızla birlikte iki haftadan beri gece gündüz bu proje üzerinde çalışıyoruz.* cümlesine ise “basit cümle”; denmektedir. Bazı dil bilgisi kitaplarında bu terimin yerine “yalın cümle” terimi kullanılmaktadır.⁴⁹ Bu durum, “basit” ve “yalın” sözcüğü’nün belleğimizdeki anlamıyla örtüşmemektedir.

⁴⁶ *Türkçe Sözlük*, TDK, Cumhuriyet Basımevi, İstanbul 1944.

⁴⁷ *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*, İstanbul Devlet Basımevi, 1935.

⁴⁸ *Türkçe Sözlük*, TDK, Cumhuriyet Basımevi, İstanbul 1944.

⁴⁹ *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 2005.

Öğretmenlerimiz, bu tür cümleler arasındaki farkı, “basit” ve “yalın” sözcüğüyle açıklamakta zorlanmaktadırlar.

İsimlerin fiillere durum eki almadan bağlanma biçimini belirtmek için kullandığımız “yalın hâl / yalın durum” terimi de “basit sözcük”, “basit cümle” gibi yanıtıcı bir özellik göstermektedir. Çünkü halk “yalın” sözcüğünü “gösterişsiz, süssüz, sade; çıplak, kınından çıkmış⁵⁰ anlamlarında kullanmaktadır. Bu anlayışa göre üzerinde hiçbir ek olmayan sözcüğe “yalın” demek gerekir. Bir terim, ancak bu ilişkiyi yansıtabilirse pedagojik bir değer kazanır.

“Çocuk geldi.” cümlesinde “çocuk” sözcüğü yalındır; çünkü üzerinde hiçbir ek yoktur. Sözcüğün bu özelliği yalın sözcüğünün temel anlamıyla uyuşmaktadır. “Komşunun çocukları geldi.” cümlesindeki “çocuk” sözcüğünün üzerinde çokluk ve iyelik ekinin olması, “yalın” sözcüğünün anlamlarıyla uyuşmamaktadır. Dil bilgisi kitaplarındaki “yalın hâl / yalın durum” tanımına göre, bir adın cümlede yalın durumda olması için, sadece ad durum eki almamış olması gerekir. Diğer ad çekim eklerini ve yapım eklerini alabilir. “Yalın” sözcüğünü anlamını bilen ilköğretim çağındaki çocuğumuza yalın durumdaki bir adın hem yapım hem de çekim eki alabileceğini (aslında yalın adın yalın olmayabileceğini) söyleyerek onun mantığını devre dışı bırakıyoruz. “Emeklilerimiz” sözcüğünün yalın olduğunu; ama “bizi” sözcüğün yalın olmadığını ispata veya öğretmeye çalışmak, hiçbir öğrenme teorisiyle açıklanamaz.

“Zincirleme isim tamlaması” terimi, anlam olarak, bize “isimlerin birbirine zincir gibi eklenerek oluşturduğu bir sözcük öbeği”ni düşündürmektedir. Nitekim bazı kitaplarda da böyle tanımlanmaktadır. “Zincirleme” sözcüğünün anlam kazanması, ifade edilmek istenen kavramla çelişmemesi için okul kitaplarında pratikte bir değeri olmayan veya hiç duyulmamış örnekler verilmektedir: “babamın arabasının lastiğinin havası”, “annemin kazağının düğmesinin rengi” gibi. En az iki isim tamlamasının birleşerek oluşturduğu yeni bir tamlamayı adlandırmak için “zincirleme ad tamlaması” yerine “birleşik ad tamlaması” terimi daha uygun görünmektedir.

⁵⁰ *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 2005.

Sonuç

Dilimize başka dillerden girmiş olan terimlerin Türkçeleştirilmesi konusu, gündemimizi uzun süre işgal etmiştir. Bu terimlerin çoğu, 1932’de Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin kurulmasından sonra programlı çalışmalarla Türkçeleştirilmiştir. Bu çalışmalara daha sonra da devam edilmiştir. Ancak, bu süreç içinde yapılan bazı terimlerin eğitim öğretim açısından işlevselliği sık sık tartışma konusu olmuştur.

Türkçe öğretiminde terimlerden kaynaklanan sorunların aşılması için neler yapılabilir?

1. İlk ve orta öğretimde terminolojide birlik sağlanmalıdır.

Aynı bilgi, aynı kavram, programlarda ve ders kitaplarında birbirinden farklı terimlerle ifade edilmektedir. Bu durum hem öğrenmeyi zorlaştırmakta hem de kavram kargaşasına neden olmaktadır. Hamza Zülfikar “terim önerilerini bire indirip yaygınlaştırarak kapsamlı, tam ve doğru yazılmış temel eserler ortaya koymak” gerektiğini vurgulayarak “Her yeni yayın, yeni terimlerle ortaya çıkarsa, kargaşanın önü alınmaz.”⁵¹ demektedir.

Bir sözcüğün yapım eki almamış biçimini ifade etmek için “yalın ad”, “yalın isim”, “basit sözcük”, “kök”,

Adların bir fiile, durum eki almadan bağlantı biçimini ifade etmek için “yalın hâl / yalın durum”, “kim hâli”,

Adların bir fiile belirtme durum ekiyle bağlantı biçimini ifade etmek için “yükleme durumu / yükleme hâli”, “i hâli”, “belirtme durumu / belirtme hâli”,

Adların bir fiile ayrılma durum ekiyle bağlantı biçimini ifade etmek için “ayrılma hâli / ayrılma durumu”, “çıkma hâli / çıkma durumu”, “ayrılma, uzaklaşma durumu / ayrılma uzaklaşma hâli”, “den hâli”,

Bir fiilimsi türünü ifade etmek için “bağ-eylem / zarf-fiil / ulaç / bağ-fiil”; başka bir fiilimsi için “sıfat-fiil / ortaç / partisip”,

Cümlenin bir ögesini ifade etmek için “dolaylı tümleç”, “yer tümleci”, “yer tamlayıcısı” gibi terimler kullanılmaktadır.

Bu çeşitlilik, dil bilgisi konularına farklı yaklaşımların, dil olgusu ile ilgili farklı düşüncelerin ifadesi olabilir. Ancak bu bilgileri eğitim-öğretim ortamına aktarırken yaygın ve doğru olanında birlik sağlanması gerekir. Gerek müfredat programlarında gerek ders kitaplarında gerekse devletin yaptığı sınavlarda çeşitliliğe meydan verilmemelidir.

⁵¹ ZÜLFİKAR, agm, s. 87.

2. Bazı terimler, uzun süredir kullanılmasına rağmen benimsenmemiş ve yaygınlık kazanmamıştır. Bu terimler üzerinde tekrar çalışılmalıdır.

Günlük dilde kullanılan sözcüklerle terimler aynı kefeye konulmamalıdır. İnsanlar, güncel sözcüklerle hayatın her döneminde ve her gün karşı karşıya, iç içedir. Bu sözcükler yapı ve anlam itibarıyla yanlış da olsa özümsemesi ve kabullenilmesi için gerekli ortam ve süre daima mevcuttur. Nitekim sadeleştirme çalışmaları sırasında pek çok sözcük yanlış türetilmiş olmasına rağmen bir süre yadırganmış sonra benimsenmiştir. Terimlerin benimsenmesi için böyle bir ortam ve süre yoktur. Eğitim öğretim terimleri günlük dilde işlenmez, konuşulmaz, tartışılmaz... Bu nedenle terimlerin özümsemesi daha zordur. Kişi, bu terimlerle hayatının bir döneminde karşılaşır. Terimler, bu kısa dönemde zorluk çıkarıcı değil, öğrenmeyi kolaylaştırıcı bir özelliğe sahip olmalıdır.

Bazı terimlerin iyi seçilmiş ve doğru türetilmiş olması sayesinde bazı dil bilgisi konularının kolaylıkla öğretilbildiğini söyleyebiliriz:

Örneğin “kök”, “ek / takı”, “öge”, “görülen geçmiş zaman”, “geniş zaman”, “gereklilik”, “temel anlam”, “benzetme” gibi terimlerin temel anlamları ile terim anlamları arasındaki kuvvetli benzerlik, öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır.

“Ünlem”, “filimsi”, “bağlaç”, “türetme”, “tamlama”, “dönüşlü”, “işteş”, “tamlayan”, “tamlanan”, “iyelik” gibi kök ve gövdelerden uygun yapımla eklerle türetilmiş bazı terimlerin de anlatılmak istenen kavramla örtüşüğünü ve öğrenmeyi kolaylaştırdığını söyleyebiliriz.

Ancak bazı dil bilgisi terimlerinin uzun süredir kullanılmasına rağmen benimsenmediğini görüyoruz. Bunların çoğu, günlük dilde bir anlam ifade eden aynı zamanda da terim olarak kullanılan sözcüklerdir. Fakat bu sözcüklerin temel anlamı ile terim anlamı arasında bir bağlantı kurulamamaktadır:

“Çatı”, “yalın hâl / yalın durum”, “yalın cümle”, “dolaylı tümleş”, “zarf”, “zarf tümlecisi”, “basit sözcük”, “basit cümle”, “yükleme durumu”, “oldurgan eylem”, “etken eylem”, “söylence” gibi sözcükler öğrenmeyi zorlaştırmaktadır.

Terim sorunu, yabancı sözcüklerin Türkçeleştirilmesi ile çözülebilecek bir sorun değildir. Konuyu eğitim öğretim açısından da değerlendirmek gerekir.

Kaynakça

- Aksan, Doğan, *Anlam Bilim ve Türk Anlam Bilimi*, DTCF Yay., Ankara 1978.
- Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara 1986.
- Bilgegil, Kaya, *Türkçe Dilbilgisi*, Dergâh Yay., İstanbul. 1984.
- Boz, Erdoğan, “Türkiye Türkçesinde +Dan Ekli Nesne Ögesi Üzerine”, *V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, TDK Yay. Ankara 2004.
- Cemiloğlu, İsmet, “Cümle Tahlilleri Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türk Dili*, 1991. S. 511.
- Coşkun, Eyyup, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, Kasım 2005, C.5, S. 2.
- Demir, Celal, “Türkçe Öğretiminde Zarf Tümleçleri” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Türkçe Öğretimi Özel Sayısı, 2003 Bahar.
- Demiray, Kemal, *Temel Dil Bilgisi*, İstanbul 1970.
- Demircan, Ömer, *İletişim ve Dil Devrimi*, Yayılım Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Dizdaroğlu, Hikmet, *Tümce Bilgisi*, Ankara 1974.
- Ediskun, Haydar, *Yeni Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1988.
- Eraslan, Kemal, “Gramer Yazımıyla İlgili Metot Sorunları”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*, TDK Yay., Ankara 1995.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1981.
- Gencan, Tahir Nejat, *Dil Bilgisi*, TDK Yay., Ankara 1975.
- Gülensoy, Tuncer, *Türkçe El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- Gürsoy Naskali, Emine, *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, TDK Yay., Ankara 1997.
- İbrahim Necmi, *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Ekim 1922.
- Kahraman, Tahir, *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, TDK Yay., Ankara 1996.
- Kaplan, Mehmet, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1989.
- Karahan, Leylâ, *Türkçede Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Akçağ Yay., Ankara 1991.
- Karaörs, Metin, *Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi*, Akçağ Yay., Ankara 2005.
- Kükey, Mazhar, *Türkçenin Söz Dizimi*, Kardeşler Matbaası, Ankara 1975.
- Levend, Agâh Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1972 (3. baskı).
- Necib Asım, 1311/1895.
- Öksüz, Yusuf Ziya, *Türkçenin Sadeleşme Tarihi, Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, TDK Yay., Ankara 1995.
- Özdemir, Emin, *Terim Hazırlama Kılavuzu*, TDK Yay., Ankara. 1973.
- Özden, Yüksel, *Öğrenme ve Öğretme*, PegemA Yayıncılık, Ankara 1998.

- Özmen, Mehmet, “Özne Üzerine Düşünceler”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, C.II.*, TDK Yay. Ankara 2004.
- Sağır, Mukim, *Türkçe Dilbilgisi Öğretimi*, Nobel Yayınları, Ankara 2002.
- Saussure, Ferdinand, *Genel Dilbilim Dersleri* (Çeviren: Berke VARDAR), Multilingual, İstanbul 1998.
- Saussure, de Ferdinand, *Cours de Linguistique Générale*, Payot Paris, 1978.
- Senemoğlu, Nuray, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*, Ankara 1998.
- Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 2005.
- Türkçe Sözlük*, TDK, Cumhuriyet Basımevi, İstanbul 1944.
- Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1935.
- Widdowson, H.G., *Une Approche Communicative de l’Enseignement des Langues*, Hatier – Credif, Paris 1981.
- Zeynelov, Ferhad, *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Yusuf Gedikli) Cem Yayınları, İstanbul 1993.
- Zülfikar, Hamza, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- Zülfikar, Hamza, “Yeni Bir Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü Dolayısıyla”, *Türk Dili*, S. 459, 1990/I.